

BOLALARNING RIVOJLANISH BOSQICHIDA OTA-ONALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR

Ibrohimova Muhayyo Abdujabbor qizi

Farg‘ona viloyati Rishton tumani MMTB tasarrufidagi

63-umumta‘lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bolalarning rivojlanish bosqichlarida ota-onalarga qo‘yiladigan asosiy talablar, ularning bola shaxsini shakllantirishdagi o‘rni hamda psixologik yondashuvlar yoritiladi. Shuningdek, har bir yosh davrida bolaga to‘g‘ri munosabatda bo‘lish, uning ehtiyojlarini tushunish va sog‘lom tarbiya muhitini yaratish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: bola rivoji, ota-ona, tarbiya, psixologiya, yosh davrlari, muloqot, mehr, e‘tibor, mas‘uliyat, shaxs shakllanishi.

KIRISH

Bola rivojlanishi bosqichma-bosqich kechadigan murakkab jarayon bo‘lib, har bir davr o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shu sababli ota-onalar har bir bosqichda bolaga nisbatan turlicha yondashuvni qo‘llashi zarur. To‘g‘ri tarbiya esa faqat mehr bilan emas, balki bilimli va ongli yondashuv bilan amalga oshiriladi.

Bolaning ilk rivojlanish davri — bu uning hayotidagi eng muhim bosqichdir. Bu davrda bola atrof-muhitni his qilish, ota-onasiga bog‘lanish va ishonch hosil qilishni o‘rganadi. Shu sababli ota-onalardan eng avvalo mehr, e‘tibor va sabr talab etiladi. Bola o‘zini xavfsiz his qilsa, uning psixologik rivoji ham sog‘lom kechadi.

Maktabgacha yosh davrida bolada qiziqish va faollik kuchayadi. U ko‘p savol beradi, yangi narsalarni o‘rganishga intiladi. Bu davrda ota-onalar bolani cheklab qo‘ymasdan, aksincha uning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlashi kerak. Shu bilan birga, oddiy tartib-

qoidalarni ham o‘rgatish muhimdir.

Boshlang‘ich sinf davrida esa bola ijtimoiy muhitga kiradi. U maktabga boradi, yangi odamlar bilan muloqot qiladi. Bu bosqichda ota-onadan bolaga yordam berish, uni qo‘llab-quvvatlash va muvaffaqiyatlarini rag‘batlantirish talab etiladi. Bolani boshqalar bilan solishtirish emas, balki uning shaxsiy yutuqlarini qadrlash muhimdir.

O‘smirlik davrida ota-onaga qo‘yiladigan talablar yanada murakkablashadi. Bu davrda bola mustaqillikka intiladi, o‘z fikriga ega bo‘ladi. Ota-ona esa nazorat bilan ishonch o‘rtasida muvozanatni saqlashi kerak. Haddan tashqari qattqlik yoki befarqlik salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Psixologik jihatdan qaraganda, ota-onaning eng muhim vazifalaridan biri — bolani tinglashdir. Bola o‘z fikrini erkin ayta oladigan muhitda ulg‘aysa, u o‘ziga ishonchli bo‘ladi. Shuningdek, ota-ona bolaga nafaqat talab qo‘yishi, balki o‘zi ham namuna bo‘lishi kerak.

Tarbiya jarayonida izchillik ham juda muhim. Bugun ruxsat berilgan narsaga ertaga taqiqlash bola ongida chalkashlikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ota-onalar o‘z talablarida aniq va barqaror bo‘lishi lozim.

Bundan tashqari, bolaga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lish ham muhim talab hisoblanadi. Bola ham shaxs sifatida qadrlanishi kerak. Uni kamsitish, qo‘pollik qilish yoki boshqalar bilan solishtirish uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytiradi.

Ota-ona bola oldida birlamchi ijtimoiy ko‘zgu vazifasini bajaradi hamda u bilan muloqotda muhabbat, hurmat va ishonch hislarini namoyon qilgan xolda shu tariqa bolaga o‘zi haqida ushbu hissiyotlarga loyiq bo‘lgan subyekt haqidagi tasavvurini singdiradi. Ular tomonidan tashqi nazoratning qattqligi bolada o‘zining ichki nazorat qilishni rivojlantiradi, aniq asoslangan talablar qatiy belgilangan va mos keluvchi “Men” obrazi hamda “Men” konsepsiyasining shakllanishiga xizmat qiladi. Yuqorida bayon qilinganlardan kelib chiqqan xolda xulosa qilib, avvalo, M.I.Lisina, V.A.Petrovskiy, I.S.Kon, A.A.Bodalev, V.V.Stolin, I.I.Chesnokova kabi psixologlarning “Men” konsepsiyasi tuzilishi va rivojlanish mehanizmlari haqida integrative kompleksli tuzilma va o‘zini anglash jarayoni mahsuli sifatida, shuningdek, oiladagi ichki inter va intraindivid

munosabatlarning “Men” konsepsiyasi ontogenezning maktabgacha yosh davrida shaxsning “Men” konsepsiyasi shakllanishi bilan oʻzaro aloqasi haqidagi tasavvurlarini tahlil qilish asosida biz ishlab chiqqan konseptual sxemani keltirib oʻtamiz.

U maktabgacha katta yoshdagi bolalarda shaxsning oʻzini anglash jarayonining komplikli dinamik sxemasi boʻlib, quyidagilarni oʻz ichiga oladi: a) rivojlanayotgan bola shaxsining ijtimoiy borliq hamda uning vakili sifatida ota-onalar bilan munosabatlari faolligi orqali aniqlanadi.

b) birlamchi ijtimoiy guruh, yani oilada boshqa ahamiyatli kishilar- ota va ona bilan shaxslararo muloqot faoliyati orqali bogʻlanadi.

v) natija sifatida strategik qadriyatlar yoʻnalishi tizimiga bogʻlangan toʻlaqonli “Men” konsepsiyasiga ega boʻladi.

g) “Men” obrazi – oʻzi haqidagi bilim va oʻziga munosabat hamda oʻziga xos soha, oʻzini baholash, tasavvurlar yigʻindisi shaklida tayanch tarkibiy qismga defferensiyalanadi.

d) bunda oʻzini anglash jarayoni sifatida refleksiyaovchi “Men” ga “Men” konsepsiyasi esa mahsulot sifatida refleksiyaovchi “Men” ga mansub hisoblanadi.

Shaxs boʻlib shakllanishda “Men” obrazi va oʻz-oʻzini baholash jarayonining eng muhim bosqichlari. “Men” - obrazi - shaxsning oʻzi, oʻz xulq-atvori xususiyatlari, jamiyatdagi mavqeyini tasavvur qilishidan hosil boʻlgan obrazga aytiladi, uning qanchalik adekvatligi va reallikka yaqinligi shaxs barkamolligining mezonlaridan hisoblanadi. Shaxsning oʻzi haqidagi obrazi va oʻz-oʻzini anglashi yosh va jinsiy oʻziga xoslikka ega. “Men” obrazining jinsiy identifikatsiya shakllanishi. Ilk bolalik davrida bola (3-4 yosh) oʻzining maʼlum bir jinsga munosabati boʻlganligini tushunadi va atrofdagi odamlarning jinsini bemalol ajrata oladi. Garchi bolalar oʻzining shaxsiy jinsni tashqi belgilari orqali – kiyim, soch uzunligi bilan umumlashtiradi. Biroq oʻzining jinsiy identifikatsiyalashida bolada shu yoshda murakkablik yaratadi. Bola oʻzining maskulin- feminin koʻrsatkichlarini baholashi bolalar orasida jinsiy rollari noaniqligi tufayli qiyinchiliklar boʻladi. Bu muammoni yechishida u savolga javob qidiradi: “Sen kim boʻlishni istarding? Senga kim boʻlishi maʼqul? Qiz bolami yo, oʻgʻil bolami? deb savol berish va “Axloq eksperimentlar” orqali, qachon bola erkak va ayol obrazlari va rollaridan birini tanlashi kerak.

O'g'il va qiz bolalar o'rtasidagi munosabatlar bolalar bog'chasida o'ziga xos xususiyatga ega. Bolalar bog'chasi bola uchun faqatgina tashqi olamni bilish, dunyoni hissiy baholash emas, balki o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lish imkoniyatini beradigan joydir. Ayniqsa o'g'il bolalar bilan qiz bolalar o'rtasidagi munosabatlar o'ziga xos tarzda amalga oshadi. Bog'chada bolalar jamoasi shakllanadi. Kattalar bolaga o'g'il bola va qiz bola qanday bo'lishi kerakligi haqida tushuntiradilar. Masalan, o'g'il bola yig'lasa "yig'lama, sen erkak bo'lishing kerak", "qiz bolamisan"deb, qizlarga esa "daraxtga chiqma, sen qiz bolasan" kabi iboralar bilan tushuntiriladi.

Bundan tashqari bolalar katta erkak va ayollar xulq - atvorlariga qarab ham o'zlarini qanday tutishni o'rganadilar. O'yin faoliyatlarida erkak va ayollarga xos xususiyatlarni namoyon qiladilar. Demak, bu davrdagi bolalarda muloqotning shakllanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularda muloqotni rivojlantirish tarbiyachilarning mahoratiga bog'liq, ya'ni mashg'ulotlarning to'g'ri tashkil qilinishi muhimdir. Ilk bolalik yoshi – bolada faol nutq shakllanishi davridir. Bir yarim yoshgacha bola 30-40 tadan 100 tagacha so'z o'zlashtiradi, ikkinchi yil oxirida bola 300 tagacha, uchinchi yil oxirida esa 1500 tagacha so'z ishlatadi. Nutq rivojlanishi ona tilining tovush xususiyati va grammatik tuzilishini egallashni taqozo etadi. Dastlab bola nutqni so'zning umumiy ritmik-melodik (tezlik, ohang) tuzilishini ilib olish yo'li bilan qabul qilsa, ikkinchi yil oxiriga kelib u ona tilining barcha tovushlarini fonematik qabul qiladigan bo'ladi va shu asosda lug'at va so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganadi. Faol nutqning shakllanishi bolaning butun psixik rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ko'pchilik psixologlar tug'ilgandan voyaga yetgunga qadar insonning psixologik rivojlanish yo'lining o'rtasi 3 yosh deb hisoblashadi. Uch yoshli bola o'z- o'ziga xizmat qila oladi, atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatga kirishishni biladi. Bunda u og'zaki muloqot qilishni biladi, unda xulq-atvorning eng oddiy shakllari shakllanadi. Bola uch yoshda etarlicha faol va atrofdagilarga tushunarlidir. Uning xarakteri va temperamenti xususiyatlari allaqachon namoyon bo'la boshlaydi.

Bolalik oxirida (hayotning uchinchi yilida) yangi faoliyat turlari (rasm chizish, kuylash, haykaltaroshlik, loyihalashtirish) yuzaga kela boshlaydi.

Predmetli faoliyatda belgilangan taassurotlarning to‘planishi bola nutqining rivojlanishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Faqat so‘z ortida real dunyo obrazlari turgandagina bu so‘zning o‘zlashtirilishi muvaffaqiyatli kechadi. Agar bola ma‘lum bir sababga ko‘ra, bu yoshda nutq rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitdan mahrum bo‘lsa, unda yo‘qotilgan imkoniyat o‘rnini to‘ldirish oxir-oqibat juda murakkab bo‘lib qoladi, chunki bu yosh nutq rivojiga nisbatan sezitiv (sezgir)dir: aynan mana shu paytda nutq o‘zlashtirilishi ancha samarali kechadi. Jinsiy differensial va jinsiy identifikatsiyalash psixologik nazariyalari. Uchta alternativ nazariyalar mavjud.

Identifikatsiya (aynan o‘xshatish) nazariyasi psixoanalitik asosga ega, hissiyotlar va o‘xshatish ro‘lini ta‘kidlayapti. Taxmin qilishicha, bola beixtiyor o‘z jinsi vakillarining axloqini takrorlaydi. Jinsiy tipizatsiya nazariyasi ijtimoiy o‘rganish konsepsiyasiga tayanadi va jinsiy identifikatsiyasini tasdiqlash harakatlari orqali tushuntiradi; ota-ona va boshqa shaxslar o‘g‘il bolalarni “o‘g‘il bola” deb hisoblanadigan fe‘l-atvor uchun rag‘batlantirishadi va aksincha ular o‘zlarini “qiz bola” tutganda koyishadi; qizlar esa femenin axloq uchun yaxshi so‘z eshitishadi, va yomon so‘z – maskulin axloq uchun salbiy tasdiq olishadi. Jinsiy tipizatsiya – bu jarayon avval bola jinsiga qarab farqlanuvchi fe‘l-atvor qoidalarini bajarishga kiritadi.

Bola tarbiyasi har bir jamiyatning eng muhim masalalaridan biridir. Chunki bugungi bolalar ertangi kunning egalaridir. Shuning uchun ham bola qanday tarbiya olsa, kelajakda shunday inson bo‘lib yetishadi. Tarbiya esa avvalo oiladan boshlanadi. Oila bola uchun birinchi maktab hisoblanadi. Bola ilk bor ota-onasidan muomala, xulq-atvor, odob va qadriyatlarni o‘rganadi. Shu sababli ota-onaning har bir harakati, gap-so‘zi bolaga bevosita ta‘sir qiladi. Bola ko‘proq ko‘rganini takrorlaydi, eshitganidan ko‘ra ko‘proq kuzatganiga amal qiladi.

Bola tarbiyasida eng muhim omillardan biri — mehr va e‘tibordir. Bola o‘zini sevib, qadrlashayotganini his qilsa, unda o‘ziga bo‘lgan ishonch shakllanadi. Aksincha, e‘tiborsizlik yoki qo‘pollik bolada qo‘rquv va ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.

Shu bilan birga, tarbiyada intizom ham muhim o‘rin tutadi. Bolaga to‘g‘ri va noto‘g‘rini tushuntirish, unga oddiy qoidalarni o‘rgatish zarur. Biroq intizom qattiqqo‘llik

bilan emas, balki tushuntirish va sabr bilan olib borilishi kerak.

Muloqot bola tarbiyasining asosiy vositalaridan biridir. Ota-ona bolasi bilan ko‘proq suhbatlashishi, uning fikrini tinglashi va uni tushunishga harakat qilishi lozim. Bu orqali bola o‘zini erkin his qiladi va o‘z fikrini ifodalashni o‘rganadi.

Har bir bola o‘ziga xosdir. Shuning uchun tarbiya jarayonida individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Ba’zi bolalar faol bo‘lsa, boshqalari tortinchoq bo‘lishi mumkin. Ota-ona bolaning xarakterini hisobga olgan holda yondashishi kerak. Bola tarbiyasida rag‘batlantirish ham katta rol o‘ynaydi. Bolaning kichik yutuqlarini ham e’tirof etish uni yanada harakat qilishga undaydi. Doimiy tanqid esa aksincha, uning ishonchini pasaytiradi.

Zamonaviy davrda texnologiyalar ham tarbiyaga ta’sir ko‘rsatmoqda. Telefon, internet va ijtimoiy tarmoqlardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish ota-onaning muhim vazifalaridan biridir. Nazorat va ishonch o‘rtasida muvozanatni saqlash zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bolalarning rivojlanish bosqichida ota-onalarga qo‘yiladigan talablar har bir yosh davriga mos ravishda o‘zgarib boradi. Eng asosiysi, ota-ona mehribon, sabrli va ongli bo‘lishi kerak. To‘g‘ri yondashuv orqali bola sog‘lom, ijtimoiy faol va barkamol shaxs bo‘lib yetishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi: Rasmiy nashr-O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: Adolat, 2007 – 192b.
2. Abu Homid G‘azzoliy “Kimyoi Saodat”, - T.: Adolat, 2005. – 412.b
3. A.Navoiy “Lison-ut tayr” – T.: “Fan”, 1991. – 464 b.
4. Ziyonet